

УДК:37.01 (575.2)(512.133)

Джоошбекова Зинагул Рысбаевна, Ош мамлекеттик университети
dzinagul@mail.ru

**КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК ЭЛДЕРИНИН КААДА-САЛТТАРЫ БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ
КӨП МАДАНИЯТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫНДА**

Джоошбекова Зинагул Рысбаевна, Ошский государственный университет
dzinagul@mail.ru

**ТРАДИЦИИ КЫРГЫЗСКО-УЗБЕКСКИХ НАРОДОВ КАК СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПОЛИКУЛЬТУРИЗМУ**

Djooshbekova Zinagul Rysbaevna, Osh State University
dzinagul@mail.ru

**TRADITIONS OF THE KYRGYZ-UZBEK PEOPLES AS A MEANS OF EDUCATING FUTURE
TEACHERS FOR MULTICULTURALISM**

Аннотация. Макалада элдик каада-салттар, болочок башталгыч класс мугалимдерин көп маданияттуулукка тарбиялоодогу негизги каражат экендиги баса белгиленген. Көп маданияттуулукка тарбиялоо бул улуу муундун топтолгон тажрыйбасын жаш муунга өткөрүп берүү процесси болгондуктан, аны ишке ашыруудагы салттардын мааниси ачып көрсөтүлгөн. Каада-салттарга байланыштуу коомдук-маданий тажрыйба, адептик баалуулуктар жана башка дөөлөттөр камтылган. Кыргыз жана өзбек элдеринин каада-салттарынын окшоштуктары жана айырмачылыктары айтылган. Бүгүнкү ааламдашуунун шартында да элдин тарыхый тажрыйбасы, бабалар мурасынын негизинде жаш муундарды каада-салттар жана үрп-адаттар аркылуу татыктуу тарбиялоо маселеси актуалдуу боюнча калып, адеп-ахлак тууралуу түшүнүктөрүн калыптандырууга жардам берери баса белгиленген.

Түйүндүү сөздөр: каада-салт, үрп-адат, улуттук маданият, руханий дөөлөт, тарбиялоо процесси, этностук өзгөчөлүктөр, адептик аң-сезим, көп маданияттуулук, элдик педагогика, салттык билим берүү, маданий интеграция, руханий мурас.

Аннотация. В статье акцентируется внимание на том, что народные традиции являются основным инструментом воспитания будущих учителей начальных классов в условиях мультикультурализма. Мультикультурализм — это процесс передачи накопленного опыта старшего поколения молодому, поэтому в реализации этого процесса особое значение имеют традиции. Рассматриваются народные традиции, общественно-культурный опыт, этические ценности и другие национальные богатства. Также отмечаются сходства и различия между народными традициями кыргызского и узбекского народов. В условиях современной глобализации, вопрос воспитания молодежи через народные традиции и обычаи, основанные на историческом опыте народа и наследии предков, остается актуальным. Это оказывает значительное влияние на воспитание молодежи, способствуя формированию их представлений об этике и морали.

Ключевые слова: традиции, обычаи, национальная культура, духовные ценности, процесс воспитания, этнические особенности, этическое сознание, мультикультурализм, народная педагогика, традиционное образование, культурная интеграция, духовное наследие.

Abstract. This article highlights the role of folk traditions as a fundamental tool in educating future primary school teachers within the context of multiculturalism. Multiculturalism is the process of transmitting the accumulated experience of the older generation to the younger one, making traditions of particular significance in implementing this process. The article examines folk traditions, socio-cultural experiences, ethical values, and other national assets. It also discusses the similarities and differences between the folk traditions of the Kyrgyz and Uzbek peoples. In the context of con-

temporary globalization, the issue of educating youth through folk traditions and customs, rooted in the historical experience and heritage of ancestors, remains highly relevant. This process significantly influences the upbringing of youth, contributing to the development of their understanding of ethics and morality.

Keywords: traditions, customs, national culture, spiritual values, educational process, ethnic characteristics, ethical consciousness, multiculturalism, folk pedagogy, traditional education, cultural integration, spiritual heritage.

Жаш муундун баалуулук багыттарынын калыптанышына идеология, саясат, экономика, музыка, искусство, каада-салт жана башка факторлор таасир тийгизе тургандыгы белгилүү. Ушул факторлордун ичинен каада-салттар салыштырмалуу туруктуу экендигин В. Б. Власова белгилеп, аларды адамдардын жамааттык ишмердүүлүгүнүн стереотиптеринде сакталган социалдык байланыштар катары мүнөздөгөн. Анын ою боюнча, каада-салт – бул социалдык багытты бекемдеген тажрыйба [1]. Улуттун улут экендигин анын тили, каада-салты, маданияты билдирет. Кыргыз, өзбек элинин бай мазмунга ээ улуттук каада-салты байыркы ата-бабалардын рухий байлыктары менен такталып, толукталып ушул күнгө чейин келип жеткен руханий дөөлөтү.

С. М. Абрамзон алгачкылардан болуп кыргыздардын тарыхын, этномаданиятын кыргыз элинин колдонгон каада-салттарынан изилдеген [2]. Кыргыз элинин каада-салттарынын маани-маңызын Ф. А. Фиельструп, А. А. Асанканов, Р. А. Ачылова, А. А. Бекбоев, Ж. Б. Бокошов, Ж. К. Урманбетова, М. Ж. Жумагулов, А. Т. Табалдиев, О. Тогусаков жана башкалар тарыхый, философиялык, этнографиялык жактан изилдешкен. Мына ушундай эле өңүттө өзбек элинин каада-салттары окумуштуулар Г. Д. Баубекова, З. Миртурсунов, Г. П. Снесарев, Г. Убайдуллаева, М. Шербоев жана башкалар тарабынан изилденген.

Ар бир улуттун жашоо-турмушунда эзел-теден бери сакталып келген баалуулуктарды камтыган өзгөчө каада-салттары бар. Эл аларды коомдун экономикалык абалы жана маданияттын өнүгүү деңгээли менен байланышта карап, кылдаттык менен сактап, өркүндөткөн. Ар бир жаңы муун өткөн муундун тажрыйбасын, салттарын колдонот. Салттар элдин жан дүйнөсүнөн бекем орун алып, ар бири өзүнө тиешелүү түшүнүктөрдү

камтыйт. Ал инсандын калыптанышынын жана өнүгүүсүнүн негизи катары кызмат кылат. Ар бир эл өзүнө гана таандык каада-салттарга ээ экендигин, бирок алар дагы бири-бирине жакын жашаган калктарды көп маданияттуулукка тарбиялоодо таасирин тийгизбей койбойт. Илимпоз педагогдор, байыркы каада-салттардын үлгүлөрүн ажыратып көрсөтүү менен алардын маанисине өзгөчө көңүл бурган [3].

Каада-салттарда элдин жашоо философиясы, коомдук-маданий тажрыйбасы, жүрүм-турум эрежелери, адептик баалуулуктары жана башка дөөлөттөрү камтылган. Каада-салт – атадан балага өтүп, этностун бардык топторунда узак убакыт сакталуучу социалдык жана маданий мурас. Айрым салттар бүткүл коомдук системага тарап, анын өнүгүүсүнүн зарыл шартына айланса, башка бир бөлүгү коом турмушунун тигил же бул тармагында (экономикада, саясатта, илимде, искусстводо) гана жашайт. Каада-салт жалпы улуттук маданий мураска таасирин тийгизет, ошол эле учурда коомдогу ар бир этносоциалдык топ өз салтын кадырлап өнүктүрөт жана сактайт. Азыркы учурда унутулуп бара жаткан, мурдагы тыюу салынган салттар эгемендүүлүктүн шартында коомдогу өз ордуна ээ болуп, өз милдеттерин аткарууда.

Ар бир этнос өзүнүн руханий баалуулуктарынын жаратуучусу жана өнүктүрүүчү күчү болуп эсептелет. Каада-салттардын жардамы менен жаш муунга тажрыйба, билим, маданий дөөлөттөр, тарбиялоо каражаттары өткөрүп берилет. Коомдогу социалдык жана материалдык жана руханий дөөлөттөрдүн позитивдүү жактарын жаш муундарга өткөрүп берүү, элге терең жеткирүү азыркы мезгилдин негизги милдети болуп саналат.

Ар бир элдин маданиятынын тарыхый тамыры бар. Улуттун маданияты анын тарыхый-географиялык шарттарына, ба-

сып өткөн жолуна, дүйнө таанымына жана башка жагдайларга көз каранды. Ата-бабалардан калган мурастарды пайдалануу – адамдардын чыгармачылык аракеттеринин, бүткүл адамзат маданиятынын өсүп-өнүгүшүнүн булагы. Ошондуктан, ар бир элдин маданияты анын ички маңызын, дүйнөгө болгон көз карашын жана мамилесин туюндурат. Ал социалдык мааниге ээ болуп, адамдардын мобилдүүлүгүнө, баарлашуунун кеңейишине, руханий жактан өсүшүнө шарт түзөт. Бүгүнкү ааламдашуунун шартында да, жаштарды тарбиялоодо, элдин тарыхый тажрыйбасын, бабалар мурасын колдонуу актуалдуу боюнча калууда.

Элдин каада-салтына, үрп-адатына көптөгөн философтор, социологдор, этнографтар, фольклористтер, маданиятты изилдөөчүлөр, лингвисттер тарыхчылар кайрылышкан. Илимий адабияттарда каада-салт, үрп-адат, нарк түшүнүктөрүнө ар түрдүү аныктамалар берилген. Көпчүлүк учурларда «салт», «каада», «адат» түшүнүктөрү өз ара айкалышта чечмеленген. Эгерде аларды ажырата билүү үчүн ар кандай көз караштарга кайрыла турган болсок, анда бар болгон айырманын анчалык деле чоң эмес экенин байкоого болот.

И. В. Суханов “Каада-салт – бул идеологиялык мамилелердеги көз караштар, эрежелер, нормалар жана принциптер, ошондой эле инсандын руханий сапаттарын ачып көрсөтүүчү, белгилүү бир экономикалык мамилелерден талап кылынуучу аракеттер,”– деп белгилеген [4]. С. Н. Сарсенбаев каада-салт социалдык топтун, улуттун, жалпы эле коомдун жашоо образын түптөөгө өбөлгө түзүп жана жаш муундарды тарбиялоонун маанилүү фактору болот, – деп эсептейт [5].

Каада-салт жалпы адамзаттык мүнөзгө ээ. Чоң советтик энциклопедияда “каада-салт” социалдык жана маданий мурастарды, материалдык жана рухий баалуулуктардын элементтерин муундан-муунга өткөрүп берүү аркылуу белгилүү бир коомдо, таптарда жана социалдык топтордо узак убакыт сакталат – деп көрсөтүлгөн. Каада-салт катары белгилүү бир коомдук жүрүм-турумдун нормалары, баалуулуктар, идеялар, үрп-адаттар эсептелет. Сөздүктө каада-салт – бир муундан экинчи муунга

өткөн баалуулук, жүрүм-турумдагы, тиричиликтеги калыптанган тартиптер ка-тары берилет [6].

Философиялык сөздүктө «салт (traditio - уландысы) – коомдо же айрым социалдык топтордо узак убакыт бою сакталып, муундан-муунга өтүп келе жаткан социалдык-маданий мурастын тарыхый калыптанган элементи, ырым-жырым формасы, адат, каада, коомдук тартип, идеалдар, жүрүм-турум нормалары ж. б. катары каралган [7.]. Айрым илимий адабияттарда «Салт – үрп-адат, ырым-жырым, мурас» [8], «Салт–муундан-муунга өтүп келе жаткан ырым, салт» [9], «Салт, майрам–салттын визуалдык көрүнүшү» [10] деп берилген. Я. Л. Харапинскийдин эмгегинде салт катары «...эмгек өндүрүшүнүн формаларынан жана методдорунан, көндүмдөрүнөн, үрп-адаттарынан, адамдардын өз ара мамилелеринен, жашоо образынан, жүрүм-турумунан, маданиятынан, моралдык көз караштарынан байкалуучу коомдук аң-сезимдин туруктуу кубулуштары», – берилген [12].

Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүктө «Салт, традиция, (каада-салт) укумдан-тукумга, атадан-балага өтүп этносто, этнографиялык топто узак убакыт сакталган коомдук жана маданий мурас. Элементтери белгилүү бир коомдук тартип, жүрүм-турум эрежелери, дөөлөттөр, идеялар, каада-салттар, адаттар. Айрым салттар бүткүл коомдун системасына тарап, анын жашашынын зарыл шартына айланса, айрымдары коомдун турмушунун тигил же бул тармагында (экономикада, саясатта, илимде, искусстводо) гана жашайт» [13]. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө салт «коомдук, традициялык көрүнүштөгү, жалпы элдик мүнөзгө ээ, каада, традиция (адат-тартип)» жана «белгилүү бир нерсенин жөнү, эрежеси» деп берилсе, К. Юдахиндин кыргызча-орусча сөздүгүндө, салт түшүнүгү: «Адат, үрп-адат, каада-салт, (адат, көндүм)», – деп түшүндүрүлгөн [14].

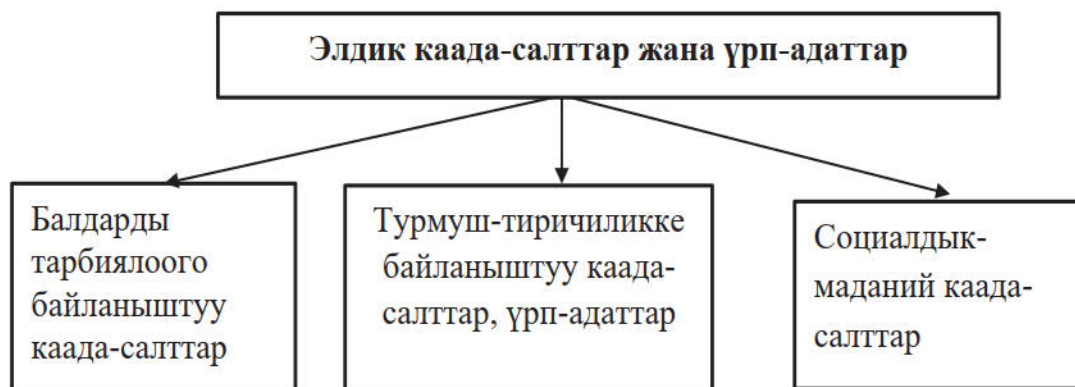
Салт – коомдук мамилелердин жалпыланган нормасы, ал коомдук аң-сезимдин бардык жагында көрүнүп, идеология чөйрөсүнө жакын. Салттын улам кайталанып турганы, кийинки муун тарабынан толукталып кийинки урпактарга өткөрүлүп

берилиши же коомдук өнүгүүгө тоскоолдук жаратылса токтотулуп калышынын да мүмкүн экендиги анын өзгөчөлүгү болуп саналат. Этнопсихологияда “салт дайыма элдин турмуш-тиричилигинин терең маңызында жашап, бир улутту экинчи бир улуттан айырмалап туруучу ата-бабадан келе жаткан, коомдун мыйзамын түшүндүрүп туруучу салт-санаанын, ырым-жырымдын иреттүү системалаштырылган фольклордук формасы” экендиги аныкталган.

Кыргызстандын түштүгү байыртадан эле көп тилдүүлүк тараган аймак болсо да этностор бири-бирин котормочусуз эле түшүнүшкөн. Бири-бирине кыз берип, куда-сөөктүк, мамилелердин жакындашуусу көп маданияттуулукту өнүктүрүүгө таасир эткен. Ушул жаатта өзбек улутундагылардын көбү кыргыздар менен тыгыз мамиле

кылышкан. Мына ушул жагдай кыргыздар менен баарлашуу, мамилелешүү, аралаш үй-бүлөлөрдүн көп түзүлүшүнө алып келген. Фергана байыркы замандардан бери кыргыздар, өзбектер жана башка этностор жашаган көп улуттуу чөлкөм болгон. Бул өрөөндө отурукташкан дыйканчылык жана көчмөн-малчылык чарбаларынын синтезинен келип чыккан цивилизация жана каада-салттар калыптанып, бүгүнкү күнгө жеткен. Этнограф А. К. Мурзакметовдун пикири боюнча, өлкөбүздүн түштүк регионунда жашаган кыргыз эли менен өзбек элинин каада-салттары өтө жакын, максатында да жалпы окшоштуктары жана улуттук менталитетке байланышкан гана бир аз айырмачылыктары бар [15]. Биз изилдөөнүн жүрүшүндө аларды төмөндөгүдөй шарттуу түрдө бөлүштүрүп карадык

Таблица. Кыргыз, өзбек элинин каада-салттары

Этнологдор, этнопедагогдор элдик каада-салттар коомдун социалдык

баалуулуктарынын бири жана өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоонун натыйжалуу каражаты экендигин белгилешкен. Ошондой болсо да, жогорку окуу жайларда коом студенттердин көп маданияттуу билимин калыптандырууда элдик салттарды колдонуунун жолдорун изилдөө жетишсиз бойдон калууда.

Адамдын жашоосунун маңызын чагылдырган каада-салт аркылуу коомдо болуп жаткан кээ бир кубулуштарды түшүнүгө болот. Элдик салттар жалпы кызыкчылыктарга, өз ара аракеттенүүгө негизделген адамдарды жана топторду жана

коллективди түзүүнүн, байланыштыруунун эффективдүү ыкмасы. Мына ушуга байланыштуу улуттук каада-салттар болочок башталгыч класстын мугалимдерине төмөнкүдөй сапаттарды калыптандырууга багытталат:

- руханий-адептик сезимдер (абий-ир, милдет, ишеним, патриотизм);
- руханий жана адеп-ахлактык мүнөзү (сабырдуулук, кайрымдуулук);
- рухий-нравалык позиция (жакшылык менен жамандыкка болгон мамиле, сүйүүнүн көрүнүшү, жашоонун сыноолорун жеңүү);
- руханий жана адеп-ахлактык жүрүм-турум (элге жана Ата мекенге кызмат

кылууга даяр болуу, тил алчаактыктын, боорукердиктин жана эрктин көрүнүштөрү) [16].

Болочок башталгыч класс мугалиминин өз элинин жана башка улуттун каада-салттарына болгон мамилеси билим берүү мекемелеринин, ошондой эле мамлекеттик саясаттын багыттарына жараша болот. Мына ушуга байланыштуу элдик каада-салттар

аркылуу болочок башталгыч класстын мугалимин көп маданияттуулукка тарбиялоого умтулуу зарыл.

ЖОЖдо окутуу-тарбиялоо процессинде каада-салттардын негизинде болочок мугалимдердин аң-сезиминде улуттук, жалпы адамзаттык, маданий баалуулуктар, инсандык, атуулдук жана кесиптик сапаттары өнүксө коомдо көп маданияттуулук калыптанат.

Колдонулган адабияттар:

1. Власова, В. Б. Традиции как социально-философская категория // Философские науки. – 1980. – № 4. – С. 35..
2. Абрамзон, С. М. Киргизы и их этногенетические и историко культурные связи. – Фрунзе: Кыргызстан, 1990. – 480 с.
3. Педагогика / под ред. Ю. К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1988. – С.378.
4. Суханов, И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М.: Полит. лит., 1976. – С.130.
5. Сарсенбаев, Н. С. Обычаи, традиции и общественная жизнь. – Алма-Ата: Казахстан, 1974. – С.81; Большая советская энциклопедия в 30-т. / гл. ред А. М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – Т. 8. – С.59.
6. Словарь по философии / Ред. колл. Р. Н. Нургалиев, Г. Г. Акмамбетов, Ж. Ж. Абильдин. – Алматы, 1995. – 525 с.
7. Айтмамбетов, Д. А. Культура киргизского народа во второй половине XIX и начале XX века. – Фрунзе: Илим, 1967. – 469 с.
8. Айтматов, Ч. Т. Статьи, выступления, диалоги, интервью / Ч. Т. Айтматов. – М., 1988. – 204 с.
9. Акматалиев, А. Ата салты-эне адеби. – Бишкек: Баласагын, 1993. – 348 б.
10. Харапинский, Я. Л. Нравственность и традиции. – М.: МИНХим. Г. В. Плеханова, 2002. – 200 с.
11. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк / түз. О.Каратаев, С. Н. Эралиев. – Бишкек: Бийиктик, 2005. – 60 б.
12. Баялиева, А. С. Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо демократиялуулук салттарды колдонуунун педагогикалык шарттары : пед. илим. канд. дис.: 13. 00. 01 / А. С. Баялиева. – Бишкек, 2021. – 110 б.
13. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү / И. Абдувалиев, А. Кадырмамбетова, Ж. Семенова ж. б. – Бишкек: Аварасия Пресс, 2015. – 1-бөлүк. – 800 б; 2-бөлүк. – 80 б.
14. Кыргызча-орусча сөздүк / сост. К. К. Юдахин. – Бишкек: Шам, 1999. – 975 с.
15. Мурзакметов, А. К. Кыргыз-өзбек этномаданий жалпылыктары. – Ош, 2015. – 67 б.
16. Сидорова, М. Г. Формирование профессиональной поликультурной компетентности студентов гуманитарных специальностей. автореф. дис. канд. пед. наук: 13. 00. 01 / М. Г. Сидорова. – Бишкек, 2014. – 21 с.